

hospodárske a majetkové zázemie, podnikateľské aktivity, príjmy, fungovanie a zloženie dvora.

Záverom možno povedať, že práca Anny Fundárkovej o palatínovi Pavlovi Pálffym je viac, ako obvyklý životopis a je v slovenskej historiografii prvou komplexnou sondou do sveta najvyššej politiky Uhorska v prvej polovici 17. storočia. Autorkin štýl vyjadrovania a schopnosť jasnej formulácie robí z predovšetkým vedeckej knihy aj príjemné čítanie.

Tünde Lengyelová
(Historický ústav SAV)

ZÜCKERT, Martin – SCHVARC, Michal – FIAMOVÁ, Martina.

DIE EVAKUIERUNG DER DEUTSCHEN AUS DER SLOWAKEI 1944/45.

Verlauf, Kontexte, Folgen. Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 139.

Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2019, 341 pages. ISBN 9783525310755.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.3.9>

Téma migrácie, útekov z vojnou ohrozených oblastí a etnických čistiek sa stala v poslednej dobe brizantnou a aktuálnou témou. Pod dojmom súčasných politických debát má spoločnosť tendenciu vnímať túto tému ako úplne novú, takpovediac ako tému 21. storočia. Politická aktuálnosť však súčasne prebudila aj záujem o paralelné javy v minulosti. Prebudil sa v spoločnosti záujem o ranostredoveké „sťahovanie národov“, ale aj o migrácie, úteky, vyhnania a vysídľovanie, ktoré masovo prebiehali na konci druhej svetovej vojny a po jej skončení. Jednou z čiastkových tém z tohto okruhu je aj téma evakuácie nemeckého obyvateľstva zo Slovenska v záverečnej fáze druhej svetovej vojny. Ako 139. zväzok publikácií mnichovského Collegia Carolina vyšla monografia trojice autorov: Martina Zückerta, Michala Schvarca a Martiny Fiamovej. Je to teda aj výsledok v poslednej dobe intenzívnej slovensko-nemeckej bádateľskej spolupráce.

Evakuácia Nemcov zo Slovenska v rokoch 1944/45 nie je úplne nová. Dotýkali sa jej, alebo sa jej aj zovrubnejšie venovali práce nemeckých i slovenských autorov (Günter Schödl, Rudolf Melzer, Dušan Kováč, Michal Schvarc, Soňa Gabzdilová, Milan Olejník a iní). Monografia trojice autorov je však v mnohých ohľadoch úplne nová a priekopnícka. Autori mohli vyťažiť maximum z možností dôkladného a dlhodobého archívneho výskumu v slovenských, českých, nemeckých i rakúskych archívoch. Mohli sa tiež oprieť o zásadné teoretické práce venované problematike evakuácie a migrácie, čo zúročil v úvodnej kapitole predovšetkým Martin Zückert. Vzniklo tak dielo, ktoré je spracované na základe dôkladného štúdia archívneho materiálu (dá sa povedať, že k danej téme už sotva pribudne nejaký zásadný archívny dokument). Vyznačuje sa predovšetkým tým, že proces evakuácie vidí v širokých historických a priestorových súvislostiach, nie je to teda iba popis jedného izolovaného aktu, ale súčasť globálnych dejín druhej svetovej vojny. Veľké množstvo archívneho materiálu, na ktorom je kniha postavená, dáva súčasne aj záruku vyváženej interpretácie celého procesu. Už počas vojny prebiehali procesy migrácie, evakuácie, ale aj útekov pred postupujúcimi armádami. Nepochybne najviac

literatúry sa venovalo otázke vysídlenia Nemcov zo strednej a juhovýchodnej Európy. Popri tejto dominantnej téme ostala otázka evakuácie a úteku Nemcov z tohto regiónu, ako to konštatuje Martin Zückert, na okraji záujmu a aj v najnovšej literatúre nie je otázka úteku a evakuácie nemeckého obyvateľstva sledovaná v kontexte vojny, nacistickej politiky v tomto regióne a chýba aj kontext s paralelnými evakuačnými pohybmi nenemeckého obyvateľstva. Pri interpretácii vysídlenia sa v prvom rade vždy písalo o zámeroch spojencov v protihitlerovskej koalícii, ale dosť často tam chýbal práve kontext s vojnovými plánmi a úvahami nemeckých vojnových i civilných inštitúcií, ktoré sa napokon aj pokúsili evakuáciu uskutočniť. Tento kontext je dôležitý práve v prípade slovenských Nemcov, pretože v konečnom dôsledku ich bolo v roku 1946 organizovanými transportmi zo Slovenska vysídlených málo, nakoľko veľká časť z nich sa po úteku pred Červenou armádou, či po evakuácii organizovanej ríšskonemeckými inštitúciami nevrátila, či sa ešte nestihla vrátiť. Pre väčšinu slovenských Nemcov znamenala teda evakuácia a nie násilné vysídlenie v roku 1946 definitívny odchod zo Slovenska, teda opustenie svojej vlasti. V tomto prípade potom evakuáciu za vojny a vysídlenie po vojne, akokoľvek sú to rozdielne procesy, nemožno celkom od seba oddeliť.

Publikácia *Die Evakuierung...* podáva procesy, ktoré prebiehali na Slovensku a v celom regióne strednej, východnej a juhovýchodnej Európy v ich komplexnosti a zložitosti. Zatiaľ čo Günter Schödl ešte v roku 1995 píše o evakuácii slovenských Nemcov ako o organizovanom exode nejakých 120 tisícov osôb, v kapitole napísanej Michalom Schvarcom je zdokumentované, že tento zámer sa vôbec nevydaril. Evakuácia nebola dobrovoľná a nepodarilo sa ju, napriek enormnému úsiliu Deutsche Partei a samotného Franza Karmasina, uskutočniť podľa plánu, pretože vyzvaní slovenskí Nemci evakuáciu odmietali, neposlúchali už nariadenia svojho „vodcu“, nechceli často opustiť svoje domovy a napokon boli zaskočení vypuknutím Slovenského národného povstania a aj približujúcim sa frontom. Mnohí dali pred evakuáciou prednosť úteku do hôr. Ani v Himmlerovom okruhu, ani u funkcionárov Deutsche Partei pritom neexistovala jasná koncepcia evakuácie. Na jednej strane tu bola, myslím, nepochybná snaha uchrániť nemecké obyvateľstvo pred násilnosťami Červenej armády, no na druhej strane tu, hlavne domáci funkcionári, potrebovali mužov na opevňovacie práce, ktoré mali zadržať nápor postupujúcich sovietskych vojsk. Proces evakuácie bol následne, ako to názorne ukazuje publikácia troch autorov, všetkým možným, iba nie pokojným a organizovaným evakuovaním. Publikácia ukazuje na zložitosť situácie i celého procesu, ktorý bol problematický a vnútorne konfliktný.

V úvodnej kapitole, kde na začiatku nedopatrením chýba rímska „I“, pretože to pôvodne zrejme mal byť iba úvod, ktorý sa napokon rozrástol na zaujímavú kapitolu, Martin Zückert podáva plastický pohľad na celú problematiku a avizuje čitateľovi, že pohľad na problém nebude jednoduchý. Už pri uvádzaní aktérov celého procesu je jasné, že to nebola jednoduchá záležitosť. Deutsche Partei sa v roku 1944 ocitla v situácii, keď strácala pozície vo vzťahu k slovenským vládnym inštitúciám, ale aj vo vzťahu k svojim vlastným lokálnym organizáciám. V novej situácii na konci vojny sa ocitla aj Volksdeutsche Mittelstelle, ktorá mala za úlohu organizovať presuny nemeckého obyvateľstva, ale vojnou podmienený tlak ju postavil pred úplne novú úlohu. Nemecké vyslanectvo v Bratislave zas malo za úlohu celú akciu nejako „učesať“ pred slovenským

prezidentom a vládou, pretože skúsenému diplomatovi bolo jasné, že z nemeckej strany ide jednoznačne o manipuláciu so slovenskými štátnymi občanmi. A Karmasinove vízie o novom postavení nemeckej menšiny na Slovensku, ktoré smerovali k tomu, že to mala byť vlastne dominantná a exteritoriálna skupina občanov, narážali na neporozumenie aj u takého germanofila ako bol Vojtech Tuka. Ďalšími aktérmi boli, po začatí okupácie Slovenska a po vypuknutí Povstania, nemecké vojenské jednotky, Sicherheitspolizei a Sicherheitsdienst, ale aj Wehrmacht práve v súvislosti s blížiacim sa frontom. Do procesu vstupovali aj cirkvi, miestni vodcovia a samotné objekty evakuácie už neboli natoľko poslušné a pasívne ako na začiatku vojny. Všetky tieto okolnosti a aktéri tvorili zložitú sieť vzťahov a kompetencií, čo proces evakuácie komplikovalo.

Deutsche Partei in der Slowakei, ktorá bola poverená organizovaním evakuácie, bola napokon postavená pred úlohu, ktorú nemohla zvládnuť. Jednak samotný Franz Karmasin sa obával, že evakuácia môže mať za následok „stratu substancie“ nemeckého obyvateľstva na Slovensku, čím by aj on, aj jeho strana mohli stratiť, ak nie celkom zmysel svojej existencie, tak prinajmenšom oslabenie terajších pozícií. Ale bol tu aj iný faktor, na ktorý upozorňuje v svojej kapitole Michal Schvarc: Ku koncu vojny už nemecké obyvateľstvo, hlavne na Spiši, odmieta poslušnosť svojmu „vodcovi“, revoltuje, a aj keď sa obáva blížiaceho sa frontu, odmieta doterajšiu takmer slepú poslušnosť. Prvé časti Schvarcovej kapitoly, ktoré v krátkosti skicujú dejiny slovenských Nemcov a trocha detailnejšie sa venujú obdobiu existencie Slovenského štátu i holokaustu, zdanlivo nesúvisia s procesom evakuácie. Ale intenzívna propaganda v duchu národného socializmu a súčasne tendencia k zjednocovaniu komunity slovenských Nemcov pod zástavou národného socializmu, ktorú uskutočňovala Deutsche Partei, je dôležitá pre pochopenie samotného procesu evakuácie. Dramatické bolo predovšetkým obdobie nemeckej okupácie Slovenska a Slovenského národného povstania. Úplne novou témou v Schvarcovej kapitole je porovnanie procesu evakuácie Nemcov zo Slovenska s evakuáciou Nemcov z iných krajín juhovýchodnej Európy. Popri rovnakých východiskách tu existovali aj, niekedy prekvapivé, rozdiely. V každom prípade práve v tejto časti je plasticky vidieť celý kontext, v ktorom sa evakuácia slovenských Nemcov odohrávala. Dôkladné štúdium archívneho materiálu dovolilo Schvarcovi poukázať aj na regionálne rozdiely, ktoré celý proces sprevádzali. Autor ale svoju kapitolu nekončí pri tom ako slovenskí Nemci-evakuanti prekročili hranice Slovenska. Sleduje ich komplikované osudy aj v novom prostredí, čo je z výskumného hľadiska rovnako nová téma. Novou témou je aj posledná Schvarcova podkapitola venovaná právnym aspektom a hlavne otázke, ako sa podiel na evakuácii prezentoval v súdnych procesoch v Československu i v Nemecku. Ako sa vyrovnávala nemecká spoločnosť a nemecká justícia s tým, že medzi utečencami a evakuantmi boli aj páchatelia zločinov, predovšetkým vo vzťahu k židovskému obyvateľstvu, podáva autor už v svojej druhej podkapitole.

Evakuácia slovenských Nemcov prebiehala paralelne s evakuáciou slovenského obyvateľstva, ktoré migrovalo z obavy pred blížiacim sa frontom. Boli to dva odlišné procesy. Plánovaná evakuácia slovenských Nemcov mala byť centrálné organizovaná a mala byť postupná, ale v konečnom dôsledku sa mala týkať všetkých slovenských Nemcov. Ríšskonemecké, predovšetkým vojenské inštitúcie sledovali nielen humanitárne ciele, teda ušetrenie nemeckého obyvateľstva pred predpokladaným násilím

pri prechode frontu, ale aj ciele vojensko-strategické. Slovenskí evakuanti utekali predovšetkým z východného Slovenska a ich cieľovou stanicou boli oblasti na strednom a západnom Slovensku, zatiaľ čo slovenskí Nemci boli evakuovaní do Sudet, resp. do Rakúska a Nemecka. Rozdiel bol aj v angažovanosti sa štátnych orgánov do tohto procesu. Ale na druhej strane tieto paralelné procesy prebiehali v rovnakom čase a prelínali sa prinajmenšom v tom, že kládli nároky na dopravnú infraštruktúru. Bolo to charakteristické pre nemeckú politiku, ale hlavne pre snahy Deutsche Partei, že sa usilovala slovenských občanov nemeckej národnosti separovať, a teda paradoxne, procesy evakuácie Nemcov a slovenského obyvateľstva prebiehali súčasne, paralelne, ale separátne, boli riadené inými inštitúciami. Nemecké orgány sa už ani veľmi neusilovali zakryvať, že si na „suverénom“ slovenskom území počínajú tak, že bez obalu dávajú na vedomie, že pre nich slovenská suverenita nič neznamená.

Procesom evakuácie slovenského obyvateľstva sa v tretej kapitole knihy venuje Martina Fiamová. Analyzuje právne aspekty tejto „vnútornej“ evakuácie v súvislosti s celkovým vývojom v krajine po roku 1943. Všíma si aj evakuáciu Slovákov z Poľska po vypuknutí Varšavského povstania. Kľúčovou je tu druhá podkapitola, ktorá sa venuje evakuačným opatreniam slovenskej vlády. V samotnej realizácii evakuácie dochádzalo aj ku konfliktným stretom medzi opatreniami slovenskej vlády a záujmami nemeckých okupačných orgánov. Kapitola sa venuje aj vykresleniu úteku exponovaných ľudí pred príchodom frontu.

V záverečnej štvrtej kapitole ponúka Martin Zückert čitateľovi tematický sumár celého procesu, v ktorom sa venuje sociologickým aspektom procesu evakuácie a jej vplyvu na štruktúrovanie spoločnosti evakuovaných. Taktiež sa venuje analýze pôsobenia pre Slovensko charakteristickej „dvojitej“ evakuácie (etnický slovenského a etnický nemeckého obyvateľstva) uskutočňovanej rôznymi inštitúciami v rámci jedného štátu, na spoločnosť a obyvateľstvo. V tejto zhrnujúcej syntéze je zaujímavá tretia podkapitola, v ktorej sa autor zaoberá otázkou priestoru ako dôležitého faktora, ktorý podmieňuje celý proces evakuácií, migrácií a pohybov obyvateľstva. Autor sleduje osudy evakuovaných aj po skončení vojny, poukazuje na zložitosť ich novej situácie práve v situácii premien, ktoré nastali v Európe a špeciálne v Nemecku a v Československu v dôsledku rozhodnutí veľmocí v Postupimi. A napokon sa venuje aj otázke pamäti na proces evakuácie v Spolkovej republike Nemecko i na Slovensku. Aj táto pamäť mala vplyv na formovanie sa komunity Karpatských Nemcov v Nemecku.

Knihy trojice autorov predstavuje dôkladný a na pôvodných prameňoch konštruovaný pohľad na otázku evakuácie slovenských Nemcov zo Slovenska na konci druhej svetovej vojny. Autori dokázali v tejto práci podať aj mnohé nové fakty, prinášajú veľa nových detailov a informácií. Súčasne však si dokázali udržať nadhľad a predovšetkým kontext, priestorový i časový, dotkli sa všetkých možných súvislostí, ktoré hrali určitú úlohu pri procese evakuácie. Vznikla tak kniha, ktorá predovšetkým posúva poznanie o dejinách konca druhej svetovej vojny, ale kladie aj celý rad inšpiratívnych otázok.

*Dušan Kováč
(Historický ústav SAV)*